



філії міфічної «СВУ». 26 серпня 1929 р. його заарештували разом з братом Михайлом. Після застосування до ув'язненого арсеналу енкаведистських методів «приборкання непокірних», 10 січня 1930 р. учений написав самообмовне «Мое каяття», в якому «визнав» власну причетність до «СВУ» й «провини» перед більшовицькою адміністрацією в Україні. Далі були участь у прилюдному процесі «Спілки визволення України», вирок – п'ять років позбавлення волі у таборах, заслання до Татарії. В Україну повернувся лише 1958 р. [7, 718–723].

Аналогічних ударів долі зазнав й відомий археолог, історик, етнограф і музеєзнавець Юхим Йосипович Сіцінський (1859 – 1937), який проводив величезну дослідницьку роботу з історії Поділля. У його науковій спадщині нараховується понад 180 опублікованих праць з історичного краєзнавства Поділля. Після поразки Українських визвольних змагань й опанування регіону російськими більшовиками Ю. Сіцінський, зрікшись духовного сану, зосередився винятково на науково-викладацькій діяльності. Його історико-краєзнавчі праці 1920 – 30-х рр., викладання у навчальних закладах Поділля, численні виступи перед культурно-освітньою інтелігенцією зробили ім'я ученого добре відомим серед громадськості.

Однак, з фабрикуванням «справи» так званої «Спілки визволення України», хвиля терору захопила й Юхима Йосиповича. Він був ув'язнений разом з іншими викладачами Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, але через деякий час звільнений. Причини арешту залишилися невідомими, але після звільнення він змушений був залишити рідне місто й перебратися до Києва, де впродовж 1931 – 1933 рр. працював науковим співробітником Лаврського музею [8, 98].

Працюючи у Києві, Ю. Сіцінський захворів й прагнув повернутися додому, але з'ясувалося, що повертатися вченому нікуди – за його відсутності, рішенням Кам'янець-Подільської міськради від 20 вересня 1933 р. будинок Ю. Сіцінського «націоналізували», залишивши йому у флігелі лише одну невелику кімнату. Однак і на цьому наруга над ученим не закінчилася. В 1935 р. його виселили на Підзамче до Ю. Ундерко, де він знімав за плату кімнату. Ю. Сіцінський мав одну з найбільших приватних книгозбірень міста, але під час його примусового переселення вантажівка, що її перевозила, виявилася замалою й чимало рідкісних видань дорогою загубилися [8, 98]. Такі поневіряння прискорили смерть ученого, яка сталася 7 грудня 1937 р.

Інформаційне видання «Український тиждень» (м. Прага, Чехія) присвятило пам'яті відомого ученого некролог, у якому зокрема зауважувалися прикрі обставини останніх років життя проф. Ю. Сіцінського: «В 1918 р. був обраний професором Українського Університету в Кам'янці по кафедрі археології та історії Поділля, де й викладав до 1922 р. ... В 1931 – 1933 рр. був науковим співробітником музею Лаври у Києві, звідки його усунули в серпні 1933 р. «за скороченням штатів», не залишаючи заслуженому працівнику жадної пенсії чи допомоги. Відтоді жив у Кам'янці у великих матеріальних нестачах, тим більше, що в 1933 р. відняли від нього й власний дім. Останні півроку тяжко хорував. Вмер на 79 році життя і був похований в Кам'янці дня 13 грудня 1937 р.»

Особлива увага у публікації приділялася сумній долі непересічної книгозбірні небіжчика: «Проф. Ю. Сіцінський мав велику власну бібліотеку – самотню на Поділлі, де були зібрані усі важливі джерела і взагалі всіякі видання рідними мовами, які стосуються історії Поділля. Багатий був також відділ українських видань (також і з Галицької України) [...]. За большевицьких часів час-

тину бібліотеки знищили члени славетної «Чеки», уживаючи її на «підпалку». Більшу частину бібліотеки з відділом до історії Поділля закупив перед кількома роками музей в Проскуріві, деяка частина перейшла до Лаврського музею, а що сталося з рештою бібліотеки – невідомо» [9, 3–4].

Сталінщина повною мірою використала краєзнавчий рух у своїх політичних комбінаціях задля зміцнення власного режиму, а досягнувши мети, почала розглядати його як вияв місцевого сепаратизму та буржуазного (українського) націоналізму. Впродовж 1929 – 1933 рр. у «справах» міфічних «Спілки визволення України», «Українського національного центру», «Української військової організації» були репресовані сотні представників подільської інтелігенції, в тому числі організатори краєзнавчого й музейницького руху регіону – Г. Брілінг, Н. Гаморак, В. Геринович, П. Клепатський, Ю. Філь, В. Гагенмейстер та ін. [10]. Тому не дивно, що аж до початку 1960-х рр. не було ефективної роботи з дослідження історії Поділля.

Традиційна інтелігенція міст Поділля, яка упродовж 1920-х рр. була уособленням наступності інтелігентських поколінь, значною частиною була ангажована у події Української революції 1917–1921 рр., а тому в очах більшовицької влади виступала небезпечним ідеологічним опонентом/конкурентом. Відтак лєвова частка агентурно-інформаційної мережі Подільського губвідділу ГПУ спрямовувала свої зусилля проти цієї національно свідомої інтелігенції.

1. Басара-Тиліцак Г.Б. Провінційні міста України як середовище соціальної та політичної мобілізації городян у період Центральної Ради // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2007. – Вип. 2.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1 – Оп. 7 – Спр. 86.
3. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки). – К., 1991.
4. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси / За ред. В.А. Смоля. – К., 2002.
5. Гальчак С.Д. Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія. – Вінниця, 2005.
6. Кот С.І. Честі своєї не зрадив: [В. Д. Отамановський] // Репресоване краєзнавство: 20–30-і роки. – К., 1991.
7. Воловик В., Григорчук П. Склад злочину: дослідження історії Поділля: В. Д. Отамановський // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька обл. – Вінниця, 2006. – Кн. 1.
8. Винокур І.С., Корнілов В.В. Визначний літописець Поділля: [Ю. Сіцінський] // Репресоване краєзнавство...
9. Професор Юхим Сіцінський: Некролог // Український тиждень. – 1938. – 1 січня. – Ч. 1.
10. Білокінь С. «Білі круки» подільського друкарства: [Про видання Кам'янець-Подільської художньо-промислової профшколи] // Пам'ятки України. – 2000. – Ч. 3/4.

М. В. Захарченко

ТОРГІВЕЛЬНА МЕРЕЖА У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ (друга половина 20-х рр. ХХ ст.)

Значущим фактором соціально-побутового розвитку українського села є підвищення соціально-економічного рівня сільського населення. Для розвитку соціально-побутового та соціокультурного життя українського суспільства другої половини 20-х рр. ХХ ст. принципове значення мала сільська торгівельна мережа. Певні аспекти цієї проблеми вже привертала увагу дослідників [1–3], проте, в цілому вона залишається вивченою недостатньо. На особливу увагу заслуговують публікації в періодиці [4–9], а також статистичні матеріали тих років [10–15]. Метою статті є аналіз динаміки розвитку



торгівельної мережі в українському селі другої половини 1920-х рр. Об'єкт вивчення – торгова мережа в УСРР, предмет – її функціонування на окресленому етапі.

Важливе місце в соціальній інфраструктурі українського села, в зазначений період посідали заклади торгівлі переробки сільськогосподарських продуктів громадського харчування.

Робота з налагодження, точніше відновлення торговельної мережі на селі в радянську добу розпочалося з переходом до нової економічної політики. В селах почали відкриватися чисельні приватні та кооперативні крамниці, які конкурували з державними магазинами. Їхня мережа, як і якість торговельного обслуговування, досить енергійно розвивалась. Хоча процес згортання непу, що розпочався з середини 1926 р., негативно позначився на торговельній мережі села (див. табл. 1).

Табл. 1

Якісні показники закладів торгівлі [11,13]

Роки	Села з кількістю населення								
	до 250	251-500	501-750	751-1000	1001-1250	1251-1500	1501-2000	2001-2500	понад 2500
1925/26	831	1508	1557	1382	1225	933	1373	869	1956
1926/27	788	1420	1544	1368	1225	1027	1305	888	1912
1927/28	726	1316	1450	1338	1204	996	1291	884	1893

Отже, за цією статистикою видно, що протягом другої половини 1920-х рр. практично в усіх українських селах відбувалося зменшення кількості торговельних закладів. Скорочення мережі закладів приватної торгівлі – ларьків, крамниць, магазинів, чайних тощо відбувалось насамперед за рахунок приватників. Це негативно позначилось на рівні торговельного обслуговування селян. Тепер за будь-яким дріб'язковим товаром селянин змушений був вирушати у місто або в сусіднє село. В 1928 р. навіть на 5 великих сіл припадала всього одна крамниця. Щодо дрібних сіл, то їхня торговельна мережа взагалі була розвинена надзвичайно слабо. На 9 невеликих сіл припадав лише один заклад торгівлі.

Простежити рівень торговельного обслуговування селянства можна за даними таблиці 2.

Табл. 2

Забезпеченість сіл закладами торгівлі [11, 14]

Рік	Села із кількістю закладів торгівлі					
	1	2	3	4	5 – 10	понад 10
1925/26	4437	2500	1414	870	1611	960
1926/27	5088	2458	1293	685	1223	765
1927/28	5720	2233	1066	5475	975	610

За вищенаведеними даними добре видно, що більшість сіл України мала лише 1 – 2 заклади торгівлі. Це, зазвичай, була універсальна крамниця, в якій у продажу були найбільш необхідні селянину товари, як промислові, так і продовольчі.

Зокрема асортимент закладів сільської приватної торгівлі у 1927 – 1928 рр. складався з таких груп: 1) м'ясо, ковбаса, птиця, сало – 8946 закладів; 2) інші сільськогосподарські продукти – 3080; 3) хліб та кондитерські вироби – 218; 4) бакалія та гастрономічні продукти (цукор, чай, сіль, тютюн) – 8231; 5) мануфактура – 120; 6) готовий одяг та головні убори – 214; 7) галантерея та трикожаж – 632; 8) взуття та калоші – 311; 9) залізо – 408; 10) посуд та господарче приладдя – 473; 11) заклади для споживання страв та напоїв (їдальні, буфети тощо) – 1563.

Аналіз наведених даних приводить до досить сумних висновків. Якщо товарами продовольчої групи торгували більш, ніж 12 тис. крамниць, то суто промислова група була представлена лише 2,2 тис. Щоправда ще 8,2

тис. крамниць торгували бакалійними товарами, а частину їхнього асортименту можна віднести до промислової групи. Отже, доводиться констатувати надто слабкий розвиток торгівлі промисловими товарами.

Роль торговельних центрів, які мали задовольняти потреби селян дрібних сіл у промислових товарах, відігравали великі села, в яких знаходилося декілька магазинів або крамниць. Компенсувати нестачу закладів торгівлі промисловими товарами на селі повинні були ярмарки та спеціально облаштовані базари, які було відновлено рішенням VII конференції КП(б)У в травні 1924 р. [16, 279]. Проте, помітного розмаху ярмаркова торгівля набула лише в другій половині 1920-х рр. Так, у 1927 р. були проведені 18573 ярмарки, тривалість яких становила 24523 дні [14, 256]. Проте, й у цьому випадку жителям багатьох сіл України брати участь в ярмарках було складно, оскільки радіус обслуговування ярмарку сягав понад 18,2 версти. Тому, щоб наблизити торгівлю

до кожного села, у 1442 із них проводились постійні базари. На них розміщались і крамниці з промисловими товарами. Радіус обслуговування базару був значно меншим, ніж ярмарку і становив 12,3 версти [11, 26 – 27].

На окрему увагу заслуговують заклади громадського харчування, які були представлені буфетами, чайними, закусочними і залишалися малорозвинутою мережею. Навіть у 1927 р. – час найвищого розвитку непу – лише 4,3% українських сіл мали такі заклади [17, 28].

На низькому рівні перебувало й громадське випікання хліба. Вирішивши цю проблему, можна було б значно полегшити становище жінки-селянки. Адже, як справедливо зазначали дописувачі «Робітничо-селянської правди», «кожна селянка має багато клопоту з хатнім господарством. Щодня їй потрібно вставати вдосвіта, наварити, напекти, прибрати, полатати – всього не перерахуєш. Порятунком у тому, щоб всі працювали гуртом в громадських пекарнях, кухнях, лазнях, пральнях» [5, 2].

Приготування хліба займало 25% всієї домашньої праці селянки. Для великої родини потрібно випікати хліб, як мінімум два рази на тиждень. Кожне випікання потребувало значного часу, не менше двох днів: просівання борошна, розчинення, місиво тощо [8, 3]. Таким чином, чотири рази на тиждень, декілька годин кожного дня припадали на випікання хліба. Тому питання організації громадського випікання хліба на селі постійно залишалось однією із найбільш пекучих, однак так і не вирішених соціально-побутових проблем. Існуючі на всі українські села 24 малопотужні пекарні, які працювали у 1928 р., були радше екзотикою, про яку могла лише мріяти жінка-селянка. Їхня наявність служила лише пропагандистським цілям і ніяк не позначалась на вирішенні проблеми громадського хлібовипікання. Тому селяни продовжували споживати хліб домашньої випічки, а сам процес випікання хліба продовжував залишатися важкою долею сільської жінки фактично до 60-х рр. ХХ ст.

Отже, більшість сільських жителів була позбавлена добре налагодженого і регулярного торговельного обслуговування. Причому з часом ця проблема загострилася ще більше. Незважаючи на певне пожвавлення базарної діяльності в другій половині 1920-х рр. як у місті, так і на селі, все відчутніше давали про себе знати заходи, спрямовані на обмеження і витіснення приватних торговців.



1. Кульчицький С.В. *УРСР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.)*. – К., 1995.
2. Лантух В.В. *Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг.* – Х., 1992.
3. Рибак І.В. *Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921-1991 рр.* – Кам'янець-Подільський, 2000.
4. Мироненко. *Підвищуємо кваліфікацію сільського продавця // Кооперативно-освітня робота.* – Кн. 13. – 1928.
5. *Про громадські пекарні та ідальні на селі // Робітничеселянська правда.* – 1925. – 31 січня.
6. Соколовський К. *До характеристики української сільської торговельної мережі та її динаміки 1928-1929 р.* // *Вісник статистики України.* – 1929. – № 4.
7. Соколовський К. *Торгова мережа України в 1928-29 р.* // *Вісник статистики України.* – 1929. – № 3.
8. *Хлібопекарні на селі у порядку постановки проблеми // Вісті.* – 1927. – 9 вересня.
9. Чарнолуський В. *Культурные расходы в крестьянских бюджетах // Народное просвещение* – 1927. – № 7.
10. *Бюджети робітників і службовців в 1925 р.* – Х., 1929.
11. *Збірник статистично-економічних відомостей про торгівлю України.* – Х., 1931.
12. *Праця в державних установах і торговельних закладах України в 1926-1927 р.* – Х., 1928.
13. *Рух цін на Україні в 1926 р.* – Х., 1928.
14. *Україна. Статистичний щорічник на 1928 рік.* – Х., 1929.
15. *Харчування сільського населення України 1925 – 1926 р.* – Х., 1927.
16. *Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2 т.* – Т. 1. – К., 1976.
17. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 1324.

В. М. Дяків

СПЕЦИФІКА НАРОДНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Двадцять століття в українській історії характерне динамічним розвитком відомих доленосних подій, які, певна річ, залишили свої вагомні відбитки в традиційній культурі народу, його світогляді. Тут автор на основі відповідних доступних йому джерел і літератури, зокрема праць О. Воропая, М. Дирди, Р. Кирчіва, К. Курлишина, Є. Луця, А. Любченка, С. Пашенка, В. Рожка, М. Сопуляка, А. Теодоровича, Н. Федорович, І. Царя, О. Чинилук та інших, а також власних польових обстежень спробує окреслити найвагомніші штрихи стосовно специфічних проявів народної релігійності українців в умовах Другої світової війни.

Як показують дослідження, наступ окупаційних режимів у ХХ ст., паціфікації, репресії проти служителів церкви стали сприятливим ґрунтом для виникнення і поширення чуток про різні чудесні з'яви та інші дива, які обростали легендами. Популяризації таких творів сприяла і та загальна гнітюча психологічна атмосфера переслідувань, що домінувала по всій окупованій території. Приміром, факти знуцання атеїстів, особливо за часів радянської влади над народною релігійністю, священними атрибутами, іконами, Розп'яттями були звичайним повсякденним явищем. Тому народна свідомість очікувала справедливої Божої кари за ці гріхи. І симптоми Господнього втручання давались взнаки. То тут, то там люди бачили зловіщі знамення: хрести (чорні, білі, червоні) на небі [1, 8]; наслані Богом комети для перестороги людям, щоб покаялись і жили праведно, інакше наступить кінець світу, до чого може призвести власне комета (впаде і запалить, або переверне землю). Тому з'яви комет завжди віщували якість горе (червона комета – буде війна, біла чи біла – на голод,

мор) [2, 209]. Народні уявлення про комети, затемнення і таке інше збереглися до сьогодні, про що свідчать, наприклад, записи фольклорно-етнографічної експедиції на Черкащину (28.06 – 7.07 2000 р.) [2, 200, 204, 209, 215].

Вже у роки Першої світової війни люди прислухались до “стогону землі”, очікували появи тих, котрі “ймут вішати” [1, 8]. Такі настрої пізніше ще підсилювались також численними дерев'яними хрестами, що ставили на страшних місцях окупантських (мадярських) розправ [1, 8]. Люди встановлювали хрести і на інших пам'ятних місцях. Це давня традиція, яка продовжується і по сьогоденній час. Пізніше, зокрема в період більшовицького панування, особливо в перші роки, були дуже поширеними розстріли, нищення пам'ятних хрестів, ікон, капличок і т. ін. Цей вандалізм, як зазначає Р. Кирчів [3, 7], мав пізніше своє продовження і на окупованих західно-українських землях. Так, наприклад, у с. Корчині Сколівського району Львівської області після Другої світової війни було розстріляно хреста, встановленого з нагоди скасування панщини 1848 р. [3, 7].

З такими блюзнірствами стосовно сакральних християнських атрибутів, а також іншими подіями і пов'язана хвиля проявів народної релігійності, якою була охоплена окупована Україна у ХХ ст. Починалось з чуток про незвичайні події: оновлення (церковних куполів, ікон), об'явлення (біля джерел, криниць, церков, на вікнах) і тому подібне. Чудесні місця притягували до себе маси прочан. Цьому сприяла віра в надприродні зцілення від різних хвороб, у спасіння перед кінцем світу чи іншими страшними подіями, які передбачували численні процтва, легенди, перекази. Дорогою прочани часто провадили відповідні розмови, співали традиційно усталених або ж новоскладених, приурочених до певної події пісень. У багатьох таких творах чітко простежується опозиція окупаційній владі, її атеїстичній політиці. Цікавим у цьому сенсі є пояснення оновлень ікон у с. Плугові Золочівського району Львівської області (1942 р.), яке подають священники М. Сопуляк [4, 38] та І. Цар [5, 19]. На запитання, чому і як відновляються образи, Гаврилюк (маленький ангелик, душа померлої трирічної дитини, розмовляв устами стигматика С. Навроцького [Див.: 5, 10 – 11]) давав М. Сопулякові таке пояснення: “У плугівській церкві збираються на молитву за український народ душі козаків, що лежать поховані на цвинтарі. Наслідком їх молитов образи відновляються, і це знак, що визволення України недалеко. Якщо б образи перестали відновлятися, то був би це лихий знак. Так само в церкві Св. Юра збираються на молитву духи українців, що їх помордовано у львівських тюрмах та поховано на львівських цвинтарях. Тому у Львові теж буде відновлятися образ. Такі віднови є ще й в інших місцевостях” [4, 38].

Популяризувались серед населення також оповіді про вплив чудотворних ікон і на відстані. Це засвідчує, зокрема, випадок, що трапився під час німецько-польських воєнних дій 1939 р. у с. П'ятничани поблизу м. Стрия. Там польський поручник затримав українського студента, що повертався зі Львова додому. Після допитів і побоїв хлопця привели до парку Луги, що в Стрию. Тут наказали копати для себе яму. Хлопець, копаючи, просив рятунку у Гошівської Богородиці. Викопати яму перешкодив наступ німців. Та поляки зв'язали студентові “руки, поставили над ямою і поручник з револьвера стрілив йому прямо у груди. І ось чудо: куля перейшла блузу і сорочку, вдарила в медальйончик Гошівської чудотворної ікони, стопила його і відбилась від нього, а тіла жертви не торкнулась. Як довго молодець лежав непритомний при ямі, не знав сказати, але, коли прочунав та оглянувся навколо себе, не було при ньому катів” [6, 29]. Через три тижні хлопець з родиною ходив